

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.934(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.5-1.10>

КОЛІСНИК О.В.

**ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ НА СТАДІЇ ВІДКРИТТЯ
ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ ТА ЄДНІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

**DISCRETIONARY POWERS OF THE COURT AT THE STAGE OF INITIATING CIVIL
PROCEEDINGS AND UNITY OF JUDICIAL PRACTICE**

Стаття присвячена з'ясуванню сутності та меж допустимої процесуальної поведінки суду під час застосування ним дискреційних повноважень на стадії відкриття провадження у справі. У роботі розкрито значення та вплив правових позицій Верховного Суду на забезпечення стабільності та єдності судової практики в аспекті наявності в судів нижчих інстанцій дискреційних повноважень. За результатами аналізу ухвал суду, ухвалених на стадії відкриття провадження, встановлено надмірно розширене трактування судами вимог до позовної заяви, чим ускладнюється процедура звернення за судовим захистом, а отже, обмежується доступ до суду. З'ясовано, що суди всупереч вимогам процесуального закону вимагають від позивачів та заявників сплати додаткового судового збору, неправильно визначають сутність вимог немайнового характеру, вимагають перекладу позовної заяви для відповідачів за кордоном або додаткові документи для посвідчення повноважень представників тощо. На противагу цьому, розширеному тлумаченню мали б підлягати норми, які передбачають способи захисту цивільних прав, оскільки непоодинокими є ухвали про залишення позовної заяви без руху у зв'язку з відсутністю в законі вказаного в заяві способу захисту.

Суд повинен використовувати та розглядати дискреційні повноваження як можливість обирати варіанти поведінки, але в межах, передбачених процесуальним законом. У деяких випадках, які пов'язані з відсутністю конкретної процесуальної норми, суди повинні орієнтувати свою діяльність на виконання завдань цивільного судочинства, сприяти доступу громадян до судових процедур із захисту порушеного права, уникати як надмірного формалізму, так і надмірно розширеного тлумачення процесуальних норм усупереч інтересам учасників справи.

Упровадження елементів прецедентного права в судову практику України у вигляді надання правовим позиціям Верховного Суду обов'язкового характеру є позитивною тенденцією для забезпечення стабільності та єдності судового правозастосування та визначеності національного права загалом. Ухвалення відповідних висновків з боку вищої судової інституції в системі судоустрою України потребують і норми Цивільного процесуального кодексу, які визначають вимоги до позовної заяви та порядку її подання, оскільки саме на цьому етапі починається реалізація особою права на судовий захист.

Ключові слова: *правові позиції, доступ до суду, залишення позовної заяви без руху, розширене тлумачення процесуальних норм, способи захисту цивільних прав.*

The article is devoted to clarifying the essence and limits of the admissible procedural conduct of the court when exercising its discretionary powers at the stage of initiating

proceedings. The paper reveals the importance and influence of the Supreme Court legal positions on ensuring the stability and unity of judicial practice in aspect of lower courts' discretionary powers availability. According to the analysis of the court orders adopted at the stage of initiating proceedings, the courts' interpretations of the requirements for statement of claim were excessively broad, which complicates the procedure of applying for judicial protection and thus restricts access to court. Contrary to the requirements of procedural law, the courts were found to require plaintiffs and applicants to pay additional court fees, determine the nature of non-pecuniary claims incorrectly, require the statement of claim translation for defendants abroad or additional documents certifying the authority of representatives, etc. On the contrary, the procedural norms providing the civil rights protection should be interpreted in more detail, as court orders to leave a statement of claim without action are quite common due to no legal remedy specified in the application.

The court should use and consider discretionary powers as an opportunity to choose options of conduct, but within the limits provided by procedural law. In certain cases, which are related to the lack of a specific procedural norm, courts should focus their activities on the tasks of civil proceedings, promote citizens' access to court proceedings to protect the violated right, avoid both excessive formalism and excessively broad interpretation of procedural norms against participants' interests in the case.

The introduction of case law elements into the judicial practice of Ukraine in the form of making the Supreme Court legal positions binding is a positive trend to ensure the stability and unity of judicial enforcement and the certainty of national law as a whole.

The norms of the CPC, which determine the requirements for the statement of claim and the procedure for its submission, also require the adoption of the relevant conclusions by the highest judicial institution in the judicial system of Ukraine because at this stage begins the exercise of the right to judicial protection.

Key words: *legal positions, access to court, leaving statements of claim without action, excessively broad interpretation of procedural norms, ways to protect civil rights.*

Вступ. Загальновизнані принципи процесуального права визначають тон та спрямованість національного судочинства на утвердження верховенства права під час вирішення кожної судової справи. Проникнення в національну судову систему зачатків прецедентного права дало поштовх до розвитку наукової дискусії щодо можливості і доцільності інтеграції прецеденту в систему джерел національного правопорядку. Натепер ідеться не про запозичення «судового прецеденту» загалом, а лише про інтеграцію «прецеденту тлумачення». В аспекті дослідження заявленої проблематики потребують уточнення, роз'яснення та з'ясування такі поняття, як «дискреційні повноваження», «аналогія процесуального закону», «надмірний формалізм» тощо. Значеної проблематики у своїх дослідженнях торкалися В.В. Комаров, К.В. Гусаров, Д.Д. Луспєник, Н.Ю. Сакара, Я.О. Берназюк, О.Г. Крижова, М.К. Закурін та інші науковці, проте з розвитком цивільного процесуального законодавства, упровадженням елементів прецедентного права в судову практику України проблема сутності та меж застосування дискреційних повноважень суду в цивільному процесі, особливо на стадії відкриття провадження у справі, потребує подальших наукових розробок, узагальнень та пропозицій.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення природи правових позицій Верховного Суду, ступеня їхньої обов'язковості та потенційної можливості відступлення від них у ракурсі використання судами нижчих інстанцій так званих дискреційних повноважень, особливо на етапі відкриття провадження у справі.

Результати дослідження. У ч. 4 ст. 263 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) та ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що під час вибору і застосування норми права до спірних правовідносин суд ураховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Словосполучення «суд ураховує» досить неоднозначно оцінюється науковцями. На переконання професора В.В. Комарова, правові позиції, сформульовані в постановках Верховного Суду, є обов'язковими як для нижчих судів, так і для самого Верховного Суду, а довільний відступ від них не допускається [1, с. 43]. Водночас у ст. 403 ЦПК зазначено повноваження суду, що розглядає справу в касаційному порядку, відступити від висновку Верховного Суду щодо застосування норми права в таких правовід-

носінах, водночас такі повноваження для судів першої чи апеляційної інстанції відступити від правотлумачення, викладеного в постанові Верховного Суду (далі – ВС), процесуальним законом не передбачені. У цьому контексті суддя Касаційного цивільного суду Д.Д. Лупеник зауважує, що надання законодавцем такого права лише суду касаційної інстанції не є недосконалістю процесуальних норм, а виступає тим механізмом, який має забезпечити єдність судової практики, щоби позиції суду стали її надійними «стовпами» і джерелами, сприяли прогнозованості вирішення окремих категорій справ [2, с. 87]. **Водночас він зауважує, що завданням ВС має бути не лише формування єдиної судової практики застосування законодавства, а й забезпечення єдності національного права** й однакового застосування законів усіма судами [3].

У літературі висловлюється й теза про те, що принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру, оскільки процесуальним законодавством Верховний Суд наділений повноваженнями у встановленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції, і виникає певна суперечність між принципом правової визначеності та концепцією «живого права» (динамічне тлумачення права) як складовими частинами верховенства права [4]. З огляду на викладене можна стверджувати, що місцеві й апеляційні суди повинні, так би мовити, «тримати руку на пульсі», відстежувати чинні на момент розгляду та вирішення цивільних справ правові висновки та позиції Верховного Суду, змінювати свої позиції щодо тлумачення й застосування права синхронно і в унісон зі зміною позицій Верховним Судом. Якщо ж поглянути на природу постанов Верховного Суду, то можна стверджувати, що вони мають рекомендаційний характер, оскільки є прецедентами судового тлумачення, і немає підстав вважати їх джерелом права, оскільки вони не створюють норми, а значить, їх дотримання не є обов'язковим.

У зв'язку із цим актуальним стає питання сутності та меж застосування дискреційних повноважень суду в аспекті відступлення від правових позицій найвищого судового органу в системі судоустрою України, а також в аспекті формування власної судової практики судів нижчих інстанцій за відсутності сталих правових висновків Верховного Суду з певних проблемних та неоднозначних процесуальних питань. Як стверджує М.К. Закурін, дискреційні повноваження – це можливість діяти за власним розсудом, у межах закону, можливість застосувати норми закону та вчинити конкретні дії (або дію) серед інших, кожні з яких окремо є відносно правильними (законними) [5]. Якщо узагальнити висловлені в науковій літературі підходи до розуміння судової дискреції та дискреційних повноважень, можна констатувати, що суддівський розсуд – це інтелектуально-вольова діяльність судді щодо тлумачення й застосування норм та ухвалення відповідних рішень, а дискреційні повноваження – це варіанти потенційно можливої та допустимої поведінки суду [6, с. 233]. Водночас такі варіанти можуть бути як передбачені, так і не передбачені процесуальним законом, однак завжди засновані на судовому розсуді, а ступінь і межі свободи такого розсуду завжди різняться залежно від фактичних обставин справи, навіть у разі наявності подібних спірних правовідносин [6, с. 239–240]. Аналіз чинних норм ЦПК дає можливість умовно виокремити дві групи дискреційних повноважень. До першої групи можна віднести передбачені процесуальним законом альтернативні процесуальні повноваження суду, коли суд може обрати на власний розсуд один із варіантів процесуальної поведінки (як приклад можна навести право суду зупиняти або не зупиняти провадження у справі за наявності обставин, визначених у ст. 252 ЦПК). А до другої – можливість суду здійснювати таку процесуальну поведінку, яка прямо не передбачена процесуальним законом, але й не заборонена, відповідно й обмежується виконанням завдань судочинства, водночас суддею застосовуються подібні до певної процесуальної ситуації норми, які суд повинен розтлумачити, але на користь, а не на шкоду учасників справи, з обов'язковим викладенням мотивів учинення тих чи інших процесуальних дій з орієнтацією на основоположні принципи права, зокрема принцип верховенства права (як приклад можна навести повноваження з визначення «поважності» причин пропуску строків, визначення «достатності» доказів для здійснення висновків про встановлення певних фактів, кваліфікування процесуальних дій/бездіяльності учасників як «зловживання процесуальними правами»).

На певних етапах вирішення цивільної справи ЦПК передбачає більше чи менше варіантів для суддівського розсуду. Так, ст. 175 ЦПК досить чітко, вичерпно та конкретно визначено перелік тих реквізитів, які обов'язково мають міститися в позовній заяві. Недодержання викладених вимог призводить до постановлення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Проте реєстр судових рішень свідчить про інше: суди вимагають від позивачів та заявників більшого, ніж про те є вказівка в законі. Серед недоліків позовної заяви часто вказуються такі: у позовній заяві не зазначено дату її подання, не додано перекладу копії позовної заяви для відповідача, не за всіма вимогами немайнового характеру сплачено судовий збір, адвокатом не до-

дано договір про надання правової допомоги або судовий збір сплачено не позивачем, а іншою особою, інші так звані «недоліки позовної заяви», які стали наслідком довільного тлумачення суддями вимог до позовної заяви. Так, в ухвалі суду про залишення позовної заяви без руху у справі № 591/6640/20 про розірвання шлюбу вказувалося, що «суду не надано перекладу позовної заяви разом із долученими до неї документами на офіційну мову Ліванської Республіки» [7]. У цій та подібних справах суди посилаються на Інструкцію про порядок виконання міжнародних договорів із питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затверджену наказом Міністерства юстиції України від 27 червня 2008 р. № 1092/5/54 [8], хоча в цьому документі чітко не визначено, на кому лежить обов'язок із перекладу позовної заяви, а лише вказується: документи, що підлягають врученню згідно з дорученням суду України, складаються мовою запитуваної держави чи іншою мовою, передбаченою міжнародним договором України, або супроводжуються завереним перекладом такою мовою. Дане питання має бути розв'язане на рівні ЦПК або правових позицій Верховного Суду.

Досить часто суди поряд з іншими недоліками позовної заяви вказують на відсутність вказівки про дату подання такої заяви [9]. Із цим погодитися також не можна, оскільки серед вимог ст. 175 ЦПК така вимога відсутня, а строки вчинення процесуальних дій починають спливати від моменту реєстрації відповідної заяви в канцелярії суду. Досить суперечливо видається й вимога суду доплатити за ще одну вимогу немайнового характеру, наприклад, у справі за позовом про визнання недійсним розірвання шлюбу й анулювання відповідного актового запису [10]. На наше переконання, вимогу про вилучення відповідних записів із реєстрів не можна вважати окремою вимогою немайнового характеру, дії з анулювання актового запису є прямим правовим наслідком недійсності розірвання шлюбу, а отже, є обов'язком відповідних органів РАЦС згідно зі ст. 18 ЦПК щодо обов'язковості судового рішення. І якщо в цій справі щодо кількості вимог можна ще дискутувати, то з ухвалою судді Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 686/16830/20 [11] однозначно погодитися не можна, оскільки вимоги одного позивача до трьох співвідповідачів про визнання їх такими, які втратили право користування житловим приміщенням, є не трьома окремими вимогами немайнового характеру, а однією, а тому вимога про необхідність сплатити судовий збір ще за двома вимогами немайнового характеру є непропорційною.

Майже закономірною стала й практика суддів залишати без руху заяви представників у зв'язку з неподанням ними для підтвердження своїх повноважень договору про надання правової допомоги, хоча у ст. 62 ЦПК серед документів, що посвідчують повноваження представників, крім законних представників, перелічені лише довіреність фізичної чи юридичної особи або ордер. Щодо цього Велика палата Верховного Суду в адміністративній справі № П/9901/736/18 постановила: ордер, який видано відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», є самостійним документом, що підтверджує повноваження адвоката; надання договору про правничу допомогу, його копії або витягу разом з ордером чинна редакція Кодексу адміністративного судочинства України не вимагає; адвокат несе кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а також умисне невнесення адвокатом до ордеру відомостей щодо обмежень повноважень, установлених договором про надання правничої допомоги [12]. Уважаємо, що зазначений правовий висновок має бути застосований і в розгляді справ у порядку цивільного та в порядку господарського судочинства.

Досить цікавою з погляду підстав для залишення позовної заяви без руху є постанова Касаційного адміністративного суду (далі – КАС) як суду першої інстанції, у якій судом було зазначено, що судовий збір сплачено не позивачем, а громадською організацією, яка не є учасником справи [13]. Велика палата, яка виступала апеляційною інстанцією, уже висловила щодо цього свою думку, відповідно до якої головне – вказати, за подання якої саме позовної заяви сплачено судовий збір, а не якою особою [14].

Такими непередбачуваними для позивача (або заявника) діями суд порушує принцип правової визначеності, відповідно до якого кожна особа, яка звертається до суду з позовною заявою (або заявою), може очікувати відповідних результатів та дій із боку суду у відповідь на заяву в разі додержання чи недодержання чітко встановлених у законодавстві вимог. У наведених ситуаціях суд розширено тлумачить вимоги процесуального законодавства, чим порушує принцип «законних очікувань», на який могла б розраховувати особа під час звернення до суду по захист порушених прав. У такому контексті варто згадати про традиційну для науки процесуального

права концепцію «недопустимості аналогії процесуального закону», адже вимагати більшого від заявників, ніж це прямо передбачено у ст. 175 ЦПК, ст. 160 КАС чи ст. 162 Господарського процесуального кодексу, суд не уповноважений. Суд не може довільно інтерпретувати передумови для звернення до суду або розширювати їх. Подібні дії з боку суду перетворюють його діяльність на свавілля, що напрями суперечить верховенству права і правам людини. Прикривання так званими дискреційними повноваженнями та розсудом суду є недопустимим та недоречним, оскільки обмежується доступ до суду, а отже, порушується принцип верховенства права. Як вказує О.Г. Крижова, ухвалення суддею певного рішення в межах його дискреційних повноважень повинно ґрунтуватися передусім на об'єктивному та загальному принципі верховенства права [15]. Ускладнюється доступ до суду ще й тим, що ухвала про залишення позовної заяви без руху не може бути оскаржена, окрім як із підстави неправильно визначеного судом розміру судового збору. Отже, для того, щоб судова справа була відкрита, заінтересована особа змушена погодитися з усіма викладеними в ухвалі суду зауваженнями та недоліками або повинна дочекатися ухвали про повернення позовної заяви, щоб отримати можливість її оскаржити.

У всіх наведених ситуаціях доречним був би висновок Верховного Суду щодо недопустимості розширеного та досить довільного тлумачення вимог до позовної заяви, оскільки її подання є першим кроком на шляху до реалізації права на судовий захист. Безумовно, судова дискреція має існувати як щодо використання матеріального, так і, у деяких випадках, процесуального закону, проте вона має сприяти доступу до правосуддя, а не створювати додаткові перешкоди для цього.

Неоднозначною з погляду допустимості використання дискреційних повноважень суду є ухвала суду у справі № 129/2082/20 про залишення позовної заяви без руху, у якій, крім інших недоліків, суд вказував, що національним законодавством не передбачено такий спосіб захисту цивільних прав та інтересів, як «зобов'язання принести публічні вибачення» [16], і суд наполягав на уточненні позовних вимог із вказівкою такого способу захисту, який передбачено у ст. 16 Цивільного кодексу (далі – ЦК) або в інших нормах законодавства. І.О. Ромащенко звертає увагу на один виняток із цього загального правила, який міститься в ч. 2 ст. 275 ЦК, де передбачено, що захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення, пропонує розширити ст. 16 ЦК і встановити правило, за яким можуть бути застосовані способи захисту, не тільки передбачені законом чи договором, а й інші, що відповідають змісту порушеного права, способу його порушення та наслідкам, спричиненим порушенням [17, с. 32, 33, 37]. У своєму науковому дослідженні О.О. Кулініч стверджує, що в судовому порядку можна лише затвердити мирову угоду або встановити факт порушення особистих немайнових прав; покладення обов'язку вибачитися у примусовому порядку не є правомірним [18, с. 242], вибачення розглядається як добровільна дія, спрямована на компенсацію моральних страждань і відновлення морального, психологічного стану потерпілого; покладення обов'язку принести вибачення у примусовому порядку не матиме необхідного психологічного ефекту через відсутність доброї волі на ці дії [18, с. 239]. За результатами аналізу судової практики вчена робить висновок, що «зобов'язання принести публічне вибачення застосовувалося як форма спростування недостовірної інформації» [18, с. 239]. У ч. 7 ст. 277 Цивільного кодексу визначено, що спростування недостовірної інформації здійснюється таким же способом, яким вона була поширена. Саме ця норма має бути об'єктом розширеного тлумачення та застосування дискреційних повноважень судом під час розгляду справ про захист честі, гідності та ділової репутації, оскільки з розвитком технічного прогресу й інформаційних технологій урізноманітнюються і способи поширення недостовірної або негативної інформації, зокрема в соціальних мережах та месенджерах, які не належать до засобів масової інформації (відповідно до Закону «Про пресу та інші засоби масової інформації»). Саме тому заслуговує на увагу висловлена в літературі думка, що аналогія в застосуванні способів захисту суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів має допускатися лише тоді, коли певне право чи законний інтерес взагалі не можуть бути захищені будь-якими способами захисту, передбаченими законами України [19].

Так само, на нашу думку, не відповідає реаліям сьогодення ст. 278 Цивільного кодексу, яка передбачає заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права, оскільки охоплює випадки поширення інформації тільки через засоби масової інформації (далі – ЗМІ). Однак порушення таких особистих немайнових прав особи, як право на таємницю про особисте життя особи (ст. 302 ЦК) та право на охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях чи інших художніх творах (ст. 308 ЦК), може відбуватися не тільки через ЗМІ. О.О. Кулініч

наводить приклади із судової практики, коли відновити порушене право на захист честі й гідності фізичної особи можна лише у формі публічних вибачень, зокрема, коли поширена інформація є достовірною, але має характер таємниці особистого життя або стосується фотографічних творів із зображенням людини, які належать до особистих паперів фізичної особи [18, с. 240]. На нашу думку, доречно погодитися із цією позицією, адже приниження честі й гідності могло відбуватися не в засобах масової інформації, а в усній (розмовній) формі або шляхом фотомонтажу, унаслідок чого особі завдано сильних душевних страждань, і постраждала особа потребує моральної компенсації у формі вибачень, а не грошової сатисфакції. Отже, відсутність у законодавстві прямої вказівки на «публічні вибачення» як на спосіб захисту особистих немайнових прав не повинна бути перешкодою для звернення до суду, оскільки спростування недостовірної інформації у ЗМІ не завжди є реальним та можливим у зв'язку зі специфічним способом та формою поширення такої інформації. На жаль, доки Верховний Суд не висловив свою правову позицію із зазначеного питання, хоча проблема є досить гострою через актуалізацію й активізацію людського спілкування і поширення інформації шляхом використання соціальних мереж та інших застосунків для поширення інформації.

Висновки. Правові висновки Верховного Суду, вочевидь, мають позитивний вплив на формування сталої судової практики, вони скеровують процесуальні дії судів нижчих інстанцій на правильне правозастосування, проте дотримання правових позицій вищого судового органу в системі судів України є передусім негласним правилом, традицією, оскільки національній системі права невластивий спосіб вирішення судових спорів за допомогою вже наявних прецедентів.

За відсутності юридичних висновків Верховного Суду щодо коректного правозастосування тієї чи іншої неоднозначної норми матеріального або процесуального права або норми, яка потребує розширеного трактування, судді можуть скористатися так званими дискреційними повноваженнями, межами яких мають бути передусім загальновизнані принципи цивільного процесуального права, як-от верховенство права, верховенство прав людини, право на суд, правова визначеність, і скерованість на виконання завдань цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

На наше переконання, довільне тлумачення судом вимог до позовної заяви є недопустимим, оскільки обмежує доступ особи до суду. Розширювальну інтерпретацію процесуальних вимог до позовної заяви не можна виправдовувати наявними в суду дискреційними повноваженнями, оскільки такі дії порушують принцип правової визначеності, відповідно до якого кожна особа, яка звернулася до суду з позовною заявою, може розраховувати на відповідні дії з боку суду в разі додержання чи недодержання тих вимог, які чітко встановлені у процесуальному законодавстві. На противагу цьому, перелік способів захисту цивільних прав має підлягати розширеному тлумаченню, оскільки значна варіативність порушень цивільних прав унеможливує чітку регламентацію абсолютно всіх способів захисту від таких порушень.

Список використаних джерел:

1. Правові позиції Верховного Суду у цивільних, господарських та адміністративних справах : практичний посібник / уклад. : В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комарова, Д.Д. Луспенника. Харків : Право, 2019. 872 с.
2. Луспенник Д.Д. Верховний Суд: повноваження Великої Палати та Касаційного цивільного суду щодо забезпечення єдності судової практики. *Право України*. 2018. № 10. С. 86–101.
3. Луспенник Д.Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi>.
4. Берназюк Я.О. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). URL: [https://protocol.ua/ua/spivvidnoshennya_neobhidnosti_zabezpechennya_єdnosti_sudovoї_praktiki_ta_vidstupu_vid_pravovih_pozitsiy_verhovnogo_sudu_\(na_prikladі_virishennya_publichno_pravovih_sporiv\)](https://protocol.ua/ua/spivvidnoshennya_neobhidnosti_zabezpechennya_єdnosti_sudovoї_praktiki_ta_vidstupu_vid_pravovih_pozitsiy_verhovnogo_sudu_(na_prikladі_virishennya_publichno_pravovih_sporiv)).
5. Закурін М.К. Дискреція – дія на власний розсуд. Поняття та прояв. URL: <https://ks.arbitr.gov.ua/sud5024/8/8/721>.
6. Колісник О.В. Теоретичні та практичні проблеми реалізації дискреційних повноважень суду в цивільному процесі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць / редкол. : С.Г. Серьогіна та ін. Харків : Право, 2019. Вип. 37. С. 231–246.
7. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми у справі № 591/6640/20 від 11 листопада 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92793840>.

8. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень : наказ Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації від 27 червня 2008 р. № 1092/5/54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08#Text>.

9. Ухвала Білокуракинського районного суду Луганської області у справі № 409/2542/19 від 4 листопада 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85402613>.

10. Ухвала Червонозаводського районного суду м. Харкова у справі № 646/5808/20 від 6 жовтня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92104718>.

11. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 686/16830/20 від 21 липня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90527114#>.

12. Постанова Великої Палати у справі № П/9901/736/18 від 5 грудня 2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78378934>.

13. Постанова Касаційного адміністративного суду у справі № 9901/144/20 від 4 червня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89627538>.

14. Постанова Великої Палати у справі № 9901/144/20 від 30 вересня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270732>.

15. Крижова О.Г. Дискреційні повноваження суду в контексті дотримання принципу верховенства права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 827. С. 159–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_28.

16. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва у справі № 129/2082/20 від 10 листопада 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92749470>.

17. Ромащенко І.О. Зміна та припинення цивільного правовідношення як способи захисту цивільних прав. Київ : Алерта, 2016. 242 с.

18. Кулініч О.О. Застосування вибачення як способу захисту прав при неправомірному використанні фотографічного твору: огляд судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 238–242.

19. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2010. Т. 1 : Загальні положення. 320 с.